

Een verplichte nieuwe begraafplaats voor Weert

Het keizerlijk-koninklijke edict van 26 juni 1784

EMILE HAANEN

'De doden begraven' is en was een van de zeven werken van barmhartigheid. Maar wààr moest dat gebeuren en welke regelgeving vergde het? Eerst kwamen de richtlijnen van kerkelijke autoriteiten, later ook van staatswege. Het begraven in kerken en op kerkhoven kon de volksgezondheid bedreigen. In het tijdperk van de Verlichting vond de overheid het nodig in te grijpen. Beter, praktischer en efficiënter was het devies. Ook in Weert moest de nieuwe wetgeving worden ingevoerd, met alle twisten en kosten die daar het gevolg van waren.

Zogenaamde 'Klappsarg' (Collectie Bestattungsmuseum Wenen)

Inleiding

Gedurende zijn regeerperiode van 1780 tot 1790 kondigde de 'verlichte' keizer-koning Joseph II in de landen van de Habsburgse monarchie ter bevordering van de volksgezondheid tal van wetten en verordeningen af. Zo werd in ieder Oostenrijks district een door de regering betaalde arts benoemd, die tot taak had de verbreiding van epidemieën tegen te gaan, kwakzalverij onmogelijk te maken, apotheken te controleren, luchtverontreiniging te verhinderen, voedingsmiddelen te keuren en de arbeiders in de fabrieken kosteloos te behandelen. De keizer nam soms ook overdreven maatregelen. Meisjes die in Oostenrijkse kloosters, weeshuizen of scholen opgevoed werden, mochten bijvoorbeeld geen rijglijfjes dragen.¹

Ook voor het begraven van de doden werden in de Oostenrijkse landen vergaande veranderingen ingevoerd. Met het oog op onhygiënische toestanden en om het vergaan van stoffelijke resten te bespoedigen kondigde de keizer in 1782 een algemeen verbod op begrafenissen in kerken af. In het najaar van 1783 verordonneerde hij de oprichting van nieuwe kerkhoven 'ausser der Linien' van Wenen. In 1784 verbood hij het begraven in de bebouwde kom en beval de sluiting van de kerkhoven 'inner der Linien'. Tevens maakte hij duidelijk dat het begraven in crypten - behalve de keizerlijke crypte - ook onder het verbod van 1782 viel. Overigens was Joseph II niet de eerste die dergelijke maatregelen nam. In 1755 had het Parijse parlement reeds het begraven in kerken en ommuurde steden verboden. Pruisen volgde eerst in 1794.² In de Verenigde Provinciën kwam het nooit tot een verbod; daar voerden de Fransen het in, na de inlijving van de Bataafse Republiek.

In veel Europese landen bestond eeuwenlang de gewoonte rijke personen in de kerk te begraven. Dat was een forse bron van inkomsten voor de kerk. Hoe dichter het graf bij het hoogaltaar was gelegen, hoe duurder de plaats. Het openen van het graf door verwijdering van de steen leidde menigmaal tot grote stank, omdat eerder bijgezette doden nog niet waren vergaan. Het aantal plaatsen in de kerk was uiteraard niet onbeperkt. Het voortdurend openbreken van de kerkvloer leidde tot groot ongerief voor de gelovigen.³ De minder bedeeden en de armen werden buiten de kerk begrava-

Oostenrijks-Gelderland
(1716-1794) en de
Gelderse republiek
(1790)

ven, veelal op het kerkhof dat bij de kerk was gelegen, met andere woorden binnen de bebouwde kom en vaak midden in de stad. Ook hier was de ruimte beperkt. De kerkhoven raakten overvol, met alle gevolgen van dien. Op kerkhoven trof men in het algemeen grafkruisen van hout of van steen voor de meer bemiddelden aan en geen zerken. Veel overledenen kregen overigens geen grafteken. In de parochiekerk van Weert vonden in het vierde kwartaal van de achttiende eeuw jaarlijks ongeveer achttien begrafenissen plaats ofwel één keer per drie weken en werd gemiddeld één keer per week op het kerkhof begraven. In de publieke opinie van de achttiende eeuw begon onder invloed van de Verlichting langzamerhand het besef te rijpen dat het begraven in de kerk en in de stad niet goed voor de gezondheid kon zijn. Men vreesde epidemieën.

De keizer gaf in augustus en september 1784 voor de Oostenrijkse landen precieze aanwijzingen over de wijze van begraven.⁴ Ter besparing van hout moesten de doodskisten hergebruikt kunnen worden. Aldus ontstond de jozefijnse kist, in de volksmond 'Klapparsarg' genoemd. Dit was een kist waarvan de bodem uitgeklaapt kon worden, zodat de dode op onzachte wijze in het graf belandde om daar zijn eeuwige rust te vinden. Parochies die de traditionele kist bleven gebruiken, waren genoodzaakt de dode bij het open graf uit de kist te lichten en daarna in het graf te leggen. De gestorvenen mochten voorts niet meer in kledij begraven worden; kleren konden beter

door de levenden gebruikt worden. De doden werden in zakken genaaid.⁵ Doel van dit alles was, naast spaarzaamheid, bevordering van de hygiëne en vlottere vertering van de lijken, zodat de graven sneller hergebruikt konden worden. Lang hebben deze extreme maatregelen niet standgehouden; de keizer was na zeer heftige en voor hem totaal onverwachte protesten al na een half jaar gedwongen ze weer in te trekken.⁶ In de Oostenrijkse Nederlanden heeft de keizer deze extreme verordeningen niet ingevoerd. Wel kondigde hij daar op 26 juni 1784 zijn edict inzake de begrafenissen af.

Het edict

Tot de Oostenrijkse Nederlanden behoorde het kleine Oostenrijks-Gelderland, bestaande uit Weert en Roermond met hun omgeving. Deze provincie telde in 1784 van de negen Zuid-Nederlandse gewesten het geringste aantal inwoners, namelijk 25.633 op een totale bevolking van 2.272.000.⁷

De bestuursinstantie die het edict in 'onze' provincie diende af te kondigen en uit te voeren, was het Hof van Gelre te Roermond. Publicatie van het edict vond daar plaats op 14 juli 1784. Op 25 juli daaraanvolgend werd in Weert in opdracht van het Hof door de magistraat het edict afgekondigd.⁸ Met onmiddellijke ingang werd het begraven in bedekte plaatsen zoals kerken verboden. Na 1 november 1784 mochten er ook geen begrafenissen meer plaatsvinden op kerkhoven die binnen de steden en dorpen gelegen waren op straffe van opgraving van het lijk op kosten van de ver-

antwoordelijken. Bovendien kregen deze nog een boete opgelegd van duizend gulden, waarvoor zij hoofdelijk aansprakelijk waren. De aangever van het delict zou daarvan als premie eenderde deel ontvangen.

Het edict schreef verder voor, dat de plaatselijke magistraat niet alleen een nieuwe begraafplaats buiten de stad zou aanwijzen, maar dat deze ook zorg droeg voor een bidplaats of lijkkamer. De parochiebestuurders draaiden op voor de aankoopkosten van de grond en de inrichtings- en exploitatiekosten. De prijs voor de grond werd bij minnelijke overeenkomst bepaald of anders op basis van een taxatie door experts. Ook moesten de kerkmeesters het nieuwe kerkhof met een muur omringen, er een kruis op plaatsen, lijkwagens aanschaffen voor het transport van lijkkamer naar kerkhof en een grafmakerswoning op of nabij het kerkhof bouwen. De grafdelver kon tevens toezicht houden. Voorschrift was dat de doden alleen 's avonds of 's morgens zeer vroeg vervoerd mochten worden. Om vertraging bij de uitvoering van het edict te voorkomen konden minder draagkrachtige parochies bij de Religiekas⁹ in Brussel voor een lening aankloppen tegen drie procent rente en tegen inlevering van een begroting, die het fiat had van de plaatselijke magistraat. Het oude kerkhof kon bij opbod in het openbaar verkocht worden ten bate van de parochie. Bebouwing was slechts met toestemming van de magistraat mogelijk en onder voorwaarde dat deze de lichtval in de kerk of de vrije circulatie van lucht niet belemmerde. De lichamen moesten zonder meer verteerd zijn. Kerkhoven die voor openbaar gebruik nuttig konden zijn, dienden aan de magistraat overgedragen te worden tegen een nader vast te stellen taxatieprijs. De opbrengst van het oude kerkhof diende - als er een lening verstrekt

was - direct ter aflossing aan de Religiekas afgedragen te worden. De rechten die voor een begrafenis geheven werden, mochten alleen dienen voor aflossing van de lening, betaling van de rente of voor het kerkhofonderhoud. Een door de magistraat te benoemen commissaris zou de boekhouding op die punten controleren. Op basis van een door de magistraat in te dienen voorstel zou het gouvernement in Brussel de begrafenisrechten voor de verschillende klassen vaststellen en wel zodanig dat deze kostendekkend waren. Daarbij werd ervan uitgegaan, dat armen kosteloos begraven werden. De protestanten kregen op ieder kerkhof een afgescheiden plaats, behalve als zij liever een eigen kerkhof wilden hebben. Deze plaats zou hen door de magistraat gratis toegewezen worden. Ten slotte regelde het edict de plaats van grafmonumenten. Deze waren toegelaten, mits zij tegen de muren geplaatst werden en wel zodanig dat er geen ruimte voor graven verloren ging. De magistraat werd verplicht binnen drie weken na publicatie van het edict antwoord te geven op een groot aantal vragen. Met behulp van de antwoorden kon de regering dan de correcte uitvoering van het edict toetsen. De antwoorden van Weert komen hieronder aan de orde.

Toepassing en uitvoering van het edict

De toepassing van het edict liep niet van een leien dakje. Er bestond onduidelijkheid over wat een stad en wat een dorp was. De provincie Vlaanderen kreeg al spoedig bericht dat er geen begrafenissen mochten plaatsvinden in die plaatsen die nadrukkelijk als stad of dorp gekwalificeerd werden.¹⁰ Wat voor Vlaanderen misschien duidelijk was, was dat nog niet voor Oostenrijks-Gelderland. Iedere provincie kende immers zijn eigen wet- en regelgeving. 'Onze' provincie kende drie steden, namelijk Roermond, Weert en Wessem. In deze laatste stad, die slechts enkele honderden inwoners telde, is over het aanleggen van een nieuwe begraafplaats niets bekend. Men begraaft anno 2001 incidenteel nog steeds rondom de kerk. Ook in het dorp Nederweert bleef men bij de kerk begraven.¹¹ In de kerk zelf gebeurde dat niet meer; de laatste begrafenis die daar plaatsvond was die van notaris Havens op 27 juni 1784.¹² Wel werd het oude kerkhof vergroot omdat het vol was.¹³ De Nederweerder magistraat besloot in 1785 dat de doden op dat nieuwe gedeelte begraven moesten worden totdat dit ook vol zou zijn en wel op straffe van een ducaton boete. De overledenen kwamen naast elkaar te liggen zonder keuze van plaats. Conform het edict dienden grafmonumenten tegen de kerkhofmuur geplaatst te worden.

De invoeringstermijn van drie à vier

Sint-Rumolduskapel in Weert, situatie 2001 (foto: R. Rezelman)

maanden was erg kort, vooral als men beziet hoeveel werk er verzet moest worden om tot een nieuw kerkhof te komen. Tientallen plaatsen in de Nederlanden haalden de invoeringsdatum van 1 november 1784 niet en kregen voorlopig toestemming op hun oude kerkhoven te begraven.¹⁴ Roermond haalde de invoeringsdatum ook niet. Daar vond de eerste begrafenis op de nieuwe begraafplaats bij de Kapel in 't Zand op 2 mei 1785 plaats. Het betrof een twee maanden oud kind. Omdat het kerkhof nog niet gewijd was, deed men met toestemming van de bisschop wat gewijde aarde in de kist. Op 30 mei 1785 werd het katholieke deel van het kerkhof gewijd door de bisschop.¹⁵

Weert haalde de termijn evenmin. Daaraan lagen meerdere oorzaken ten grondslag. De door Brussel gevraagde antwoorden werden in een verslag verwerkt en opgestuurd. Of dat binnen drie weken na publicatie van het edict gebeurde, weten we bij gebrek aan een datum niet.¹⁶ In het verslag komen de volgende zaken aan de orde. De keuze van de magistraat voor het nieuwe kerkhof bleek te zijn gevallen op een plaats even buiten de stad, nabij de Molenpoort, vlakbij de Sint-Rumolduskapel. Dit perceel had voldoende capaciteit voor het begraven van alle overleden parochianen. Het was namelijk 160 roeden of naar de huidige maat circa 34 are groot. Er vonden toentertijd bijna honderd begrafenissen per jaar plaats. Volgens de telling van de magistraat telde Weert, bestaande uit één parochie, in 1782 circa 5200 inwoners, waarvan 1243 kinderen. Het edict beperkte het aantal kerkhoven tot maximaal één per parochie. Daarbij zouden de rectoraten Swartbroek en Tengelroy binnen afzienbare tijd tot parochie verheven worden. Dit was tamelijk optimistisch gedacht, want pas in 1932, respectievelijk in 1933 werd dit een feit. Kerkhoven kwamen er in beide gehuchten zelfs eerder, namelijk in 1863. De magistraat deelde verder mee, dat de grondprijs voor het nieuwe Weerter kerkhof driehonderd gulden zou gaan bedragen en de kosten voor de muren en het kruis werden begroot op drieduizend gulden. Het onderhoud van de muren zou nauwelijks tien gulden per jaar kosten. De Sint-Rumolduskapel werd bestemd tot bidplaats. Omdat de afstand tussen kapel en kerkhof maar klein was, verwachtte de magistraat dispensatie te krijgen van de verplichting om lijkwagens aan te schaffen. Voorts woonde er bij het nieuwe kerkhof een man die had aangeboden toezicht te houden. De plicht tot het bouwen van een grafdelerswoning kon daarom wel vervallen, zo dacht de magistraat. Het oude kerkhof was vanwege zijn ongunstige ligging niet verkoopbaar. Het per-

ceel was niet alleen hoekig en kantig, maar de stadsbeek liep er ook nog eens dwars doorheen. Daarnaast was het kerkhof gelegen tussen de parochiekerk en de kerk van de reguliere kanunnikessen. De oude begraafplaats was beter geschikt voor markt of voor vergroting van de openbare ruimte. De magistraat was daarom voornemens het aan te kopen voor zestig gulden. Verder deelde dit bestuur mee, dat de begrafenisrechten voor een volwassene in de kerk of een groot 'kerklik' acht gulden en tien stuiver Weerts bedroeg en voor een kind of klein 'kerklik' vier gulden. De kosten voor het begraven op het kerkhof beliepen vijftien stuiver. Vanaf Sint-Andreasdag (30 november) 1773 tot Sint-Andreasdag 1783 werden er 144 grote kerklijken en 44 kleine kerklijken begraven. Het aantal doden dat op het kerkhof ter aarde besteld werd bedroeg 497. De totale opbrengst in die tien jaar kwam derhalve op 176 gulden en vijftien stuiver Weerts of in Brabantse wisselguldens 106 gulden en een stuiver.¹⁷ Maar niet alleen in de parochiekerk en op het kerkhof werd begraven. Begravenissen van parochianen vonden ook plaats in de kerk en op het kerkhof van de minderbroeders. Het klooster was even buiten de stad op de Biest gelegen.¹⁸ Het aantal volwassenen dat men in de paterskerk begroef, bedroeg 42 en op het kerkhof 79. Het aantal kinderen in de kerk en op het kerkhof samen bedroeg 182. Rechten werden hiervoor niet betaald, wel gaf men kleine en gewone aalmoezen voor de dienst. Over de kerk van de reguliere kanunnikessen werd door de magistraat niets gemeld, hoewel bekend is dat ook daar burgers begraven zijn. Of er in de kerken van de andere twee kloostergemeenschappen in Weert, te weten de penitenten-recollectinen en de reguliere kanunniken, burgerbegravenissen plaatsvonden, weten we niet.

Op bijna alle vragen van het Brussels gouvernement ging de magistraat in. Er moest wel nog een voorstel geformuleerd worden over de hoogte van de toekomstige begrafenisrechten en de opbrengst daarvan, teneinde tot een kostendekkende exploitatie te kunnen komen. Voordat daaraan werd begonnen, toverde de Weerter magistraat een geheel ander idee uit de hoed. Zij vroeg de keizer, in dit geval zijn competente vertegenwoordiger, de Geheime Raad in Brussel, of het niet veel praktischer was om het nieuwe kerkhof bij de minderbroeders te leggen. Door de open buitentuin van de paters bij het daar aanwezige kerkhof te trekken kon dat vergroot worden. Die tuin was groot genoeg voor de Weerter parochie; zij was tevens ommuurd en breed omgracht. Daardoor kwamen de grote kosten voor het geplande nieuwe kerkhof aan de Molenpoort te vervallen en de begrafeniskos-

ten werden minder in plaats van meer. Vanzelfsprekend ging de voorkeur van de magistraat naar dit alternatief uit, temeer omdat de parochiekerk volgens hen geen inkomsten had, waaruit de kosten bestreden konden worden. De magistraat onderbouwde zijn stelling met een berekening. Indien het kerkhof bij de minderbroeders zou komen, bedroeg het tarief voor transport en begrafenis twee gulden voor het lijk van een volwassene en één gulden voor een kind. In het geval dat het kerkhof bij de Sint-Rumolduskapel kwam te liggen, zouden de begrafenis-kosten voor een volwassene op zes gulden en die voor een kind op drie gulden komen. Een berekening naar klasse werd niet gemaakt, tenzij de magistraat de categorieën volwassene en kind als klassen aanmerkte. Over het gratis begraven van armen werd niet gerept. Over de kosten van uitbreiding, onderhoud en toezicht op het kerkhof en over een bidplaats repte de magistraat in zijn alternatieve voorstel evenmin. Bovendien zweeg men over eventuele eigendoms-, financiële en competentiekwesties tussen het Weerter kerkbestuur en de minderbroeders. In zijn geheel genomen was het alternatief niet goed opgezet en niet uitgewerkt op een wijze zoals het edict dat voorschreef. De directe reactie van de Geheime Raad op dit verslag is in de archieven niet teruggevonden. De reactie van de minderbroeders op het alternatieve voorstel kennen we daarentegen wel.

Het optreden van de minderbroeders.¹⁹

De visie van de paters werd door gardiaan Gabriël Ververs bijna één jaar na dato, op 23 april 1785, uitgebreid vastgelegd in het conventregister. Blijkbaar hechtte deze minderbroeder daar groot belang aan. Het is de enige bron, want noch in de gemeentelijke archieven van Weert noch in de Brusselse rijksarchieven is ook maar een spoor te vinden van de opvattingen van de minderbroeders. Volgens de gardiaan wilden de 'buitelingen' - dit zijn de inwoners van de buitenie of de plattelandsbewoners van het uitgestrekte Weert - na het afkondigen van het edict hun kerkhof bij de minderbroeders handhaven. In dit specifieke geval worden daarmee alleen de inwoners van de gehuchten Laar en Leuken en de buurtschap de Biest bedoeld. Het edict zou in hun visie voor dit kerkhof niet gelden. De magistraat wilde echter één nieuw kerkhof voor de hele parochie. Maar na discussie besloot deze, dat het kerkhof bij de paters als het nieuwe kerkhof aangewezen moest worden met het oog op de aanwezige ruimte en de geringere kosten. Advocaat Costerius kreeg opdracht een verzoekschrift op te stellen en dat naar Brussel te sturen. Hier moet de gardiaan zich vergist hebben. Er is van de hand van Alexander Costerius²⁰ geen verzoekschrift in de archieven teruggevonden. En in de rekening betreffende de in- en uitgaven van de inrich-

Werken van Barmhartigheid; middenonder het begraven in de kerk (Collectie Rijksmuseum Twente Enschede)

Luchtfoto van het kerkhof in Weert, situatie circa 1995. Rechtsonder, omgeven door straten, ligt de Rumolduskapel

ting van het nieuwe kerkhof is ook niets te vinden van enige betaling aan advocaat Costerius, maar wel aan advocaat Timmermans. Met 'verzoekschrift' heeft de minderbroeder waarschijnlijk het naar Brussel opgestuurde verslag met antwoorden bedoeld, waarin de voorkeur van de magistraat voor een kerkhof bij de minderbroeders tot uitdrukking was gebracht. De gardiaan schreef verder, dat de beraadslagingen over de plaats van het nieuwe kerkhof in het geheim hadden plaatsgevonden, achter de rug van de minderbroeders om. Hij was hierover door een buurtbewoner getipt. De zaak zou behandeld worden door iemand - waarschijnlijk bedoelde hij de bevoegde ambtenaar in Brussel - die het klooster niet gunstig gezind was. De gardiaan was toen terstond naar Brussel gegaan om de pater-provinciaal te bewegen actie te ondernemen, hetgeen deze succesvol zou hebben gedaan. Ten behoeve van dit beoogde nieuwe kerkhof kreeg de magistraat van Weert dan ook geen voet grond van het klooster. Blijkbaar bestond er toen toch een zekere angst bij

de Weerter minderbroeders, dat men in Brussel wel iets in het alternatieve voorstel zou zien. Want kloosters, en dan met name de contemplatieve, waren in die dagen niet erg geliefd. Zo werden er in 1784 een groot aantal opgeheven, omdat zij van geen nut voor het welzijn van de bevolking zouden zijn. In Weert ging de toen geplande suppressie van het klooster van de reguliere kanunniken na actie uiteindelijk niet door. Volgens de gardiaan werd de Weerter magistraat tot zijn eigen ontsteltenis door de Geheime Raad verplicht om reeds vanaf 2 december 1784 de overledenen op het kerkhof bij de Sint-Rumolduskapel te begraven, zelfs zonder ommuring. Nu voelden de boeren van de Weerter gehuchten Laar en Leuken zich, in de opinie van de gardiaan, door de magistraat bedrogen. Blijkbaar had de magistraat hen in een eerder stadium ervan kunnen overtuigen, dat het gouvernement in Brussel welwillend zou staan om het kerkhof bij de paters te vestigen. De buitelingen hadden er in de visie van de gardiaan dus niet goed aan gedaan om met het unaniem aange-

boden verzoekschrift aan Brussel in te stemmen. Het gevolg van deze actie was dat de boeren hun goedkope kerkhof bij de paters nu kwijt waren en dat ze verplicht werden naar het nieuwe, verder weg gelegen en duurder kerkhof te gaan. De boeren klopten vervolgens bij de gardiaan aan met de vraag of hij in Brussel een nieuw verzoekschrift wilde indienen tot behoud van het kerkhof ten behoeve van hen en de paters. In het memoriaalboek schreef hij: 'hierop heb ik zeer menselijk geantwoord dat ik dit zeer graag gedaan zou hebben, als ze niet zonder mijn medeweten en instemming, met het grootste vooroordeel jegens het klooster, getracht zouden hebben onze tuin te krijgen en als ze voor het aanbieden van het voornoemde verzoekschrift met mij samengekomen waren, maar dat ik in Brussel tegen henzelf ingespannen heb voor de verwijdering van het kerkhof uit onze tuin.'²¹ De zich vriendelijk voordoende, maar toch zeer verstoorde, gardiaan gaf de boeren daarop het advies zelf een verzoek in te dienen om het kerkhof bij de paters te handhaven. De minderbroeders hadden geen bezwaar tegen het gebruik van hun kerkhof, mits de buitelingen maar een schriftelijke toestemming van Brussel konden tonen. Halfvasten 1785 zouden ze dit verzoekschrift hebben ingediend, maar op de dag van zijn aantekeningen in het register op 23 april 1785 hadden ze nog geen antwoord ontvangen. Tot zover de gardiaan.

De aanleg van het nieuwe kerkhof

We kunnen gevoelig aannemen, dat de Geheime Raad korte metten maakte met het idee het nieuwe kerkhof bij de paters te vestigen. Het was trouwens strijdig met het edict, want het ging om het vestigen van één parochiekerkhof, uitgerust met een bidplaats, lijkwagens en toezicht, bestemd voor de parochianen en te onderhouden en te betalen door het parochiebestuur. In een taak voor kloosterorden was niet voorzien. Op 22 september 1784 richtte de keizer, lees de Geheime Raad, zich tot de Weerter magistraat om nadere informatie over de geschatte opbrengst aan begrafenisgelden.²² Deze had de magistraat immers niet in zijn verslag gezet. De brief van de Geheime Raad is niet meer voorhanden, maar het is zeer aannemelijk dat daarin de afwijzing van het kerkhof bij de paters te vinden is. Immers pal daarop, namelijk op 5 oktober, ging de magistraat akkoord met de taxatieprijs voor een perceel grond, dat nodig was voor de aanleg van het kerkhof bij de Molenpoort. Eigenaar was Francis van Haelen.²³ Op 10 oktober kochten de kerkmeesters voor de prijs van 565 gulden Weerts en dertien stuiver van kapitein Janssens een stuk grond aan ter grootte van 107 roeden en

92 voeten. Vijf dagen later werd Jacob Tercken betaald voor het graven van een gracht. De grond van Van Haelen werd op 18 oktober 1784 aangekocht. In augustus 1785 kocht men nog een stuk van Van Haelen erbij. Het opvallende van deze laatste aankoop was dat daarbij werd aangetekend dat deze grond tegen het protestantenkerkhof lag.²⁴ Niet duidelijk is of dit kerkhof al bestond of eerst op grond van het edict aan de Weerter protestanten werd toegewezen. In ieder geval waren deze Weertenaren voor een fatsoenlijke begrafenis niet meer - zoals in de zeventiende eeuw - aangewezen op het aangrenzende Staats-Brabantse Budel. In het antwoord op de hierboven vermelde brief van 22 september 1784 berichtte de magistraat aan Brussel dat de gemiddelde opbrengst per jaar over de afgelopen tien jaar, volgens de nieuwe voorgestelde tarieven 585 gulden Weerts of 351 Brabantse wisselgulden geweest zou zijn. Voor de toekomst werd niet anders verwacht.²⁵ De Geheime Raad ging echter niet akkoord met de voorgestelde tarifiering. De magistraat had namelijk verzuimd een klassenindeling te maken. Op 20 oktober 1784 stelde de Raad andere, lagere tarieven voor Weert vast: een dienst in de eerste klas zou zes gulden Weerter koers gaan bedragen, de overige klassen twee gulden, uitgezonderd de armen, die uiteraard kosteloos begraven werden. Diegenen die een monument of grafsteen wilden plaatsen, zouden nog eens zes gulden gaan betalen.²⁶ Ook voor die laatste groep had Weert geen voorstel ingediend. De Geheime Raad maakte dus geen verschil tussen volwassenen en kinderen, maar gaf kwaliteitsklassen aan. Vergeleken met de voorgestelde tarieven uit Weert voor een begrafenis aan de Molenpoort was een tweede klas begrafenis nu een gulden goedkoper dan de begrafenis van een kind en vier gulden goedkoper dan die van een volwassene. De Raad kwam met zijn tarief van twee gulden uit op het bedrag, dat Weert oorspronkelijk had voorgesteld voor een begrafenis van een volwassene op het paterskerkhof. Kortom de Raad kwam met lage tarieven voor het gewone volk en wie iets extra's wilde zou daarvoor fors meer moeten betalen. Deze begrafenisrechten bleken voor de jaren 1787 en 1788 ruimschoots kostendekkend te zijn.

In de hoofdstad Roermond kende men zes klassen variërend van drie tot achttien gulden. Voor drie gulden zat men in Roermond in de vijfde klas. Dat was een gewone uitvaart zonder orgel, maar met koorzang. De zesde klas was de gratis armenuitvaart. Voor de vierde klas à acht gulden kreeg men een plechtige mis met koorzang, orgel en klokgelui. Bij een eerste klas begrafenis à achttien gulden kreeg men een plechtige mis in 'dobbelt of vol

muziek'. 'Dobbel' betekent waarschijnlijk dat er met twee koren werd gezongen en 'vol' dat men alles uit de kast haalde wat men had. Verder kreeg men nog het Libera met muziek, het luiden der grote klok en gedurende dertig dagen werden de psalmen Miserere en De profundis gezongen.²⁷ In Weert werden de diensten in het geheel niet omschreven.

Het was inmiddels wel duidelijk, dat de termijn van 1 november 1784 voor de ingebruikname van het nieuwe kerkhof nooit gehaald kon worden. Daarom besloot de magistraat op 23 oktober 1784 om Jacob Snijers naar de Geheime Raad in Brussel te sturen. Hij moest daar met behulp van een rekest het voortbestaan van zowel het oude kerkhof achter de Sint-Martinuskerk als dat bij de minderbroeders bepleiten.²⁸ Deze resolutie van de magistraat werd door advocaat Timmermans nogal vrij vertaald in een verzoekschrift, wat meer kans op succes zou moeten bieden.²⁹ Over de minderbroeders werd in het verzoekschrift met geen woord gesproken, wel dat de magistraat zich ondertussen veel moeite getroost had het nieuwe kerkhof bij de Sint-Rumolduskapel op te richten. De Weerter bestuurders lanceerden toen wederom een nieuw voorstel, alsof er na de vaststelling van de tarieven voor het nieuwe kerkhof nog iets te veranderen zou zijn. Er deed zich namelijk de mogelijkheid voor het oude kerkhof door aankoop van een stuk tuin te vergroten. Op het oude kerkhof stond ook een kapel die voorlijkplaats kon dienen. Ter plaatse lag wel de kerk of de kapel van de reguliere kanunnikessen, maar dat feit werd niet vermeld. Het verzoekschrift gaf verder aan dat de stad en de heerlijkheid Weert slechts met de allergrootste moeite de huidige heffingen konden opbrengen. Daarom was het beter en veel goedkoper het huidige kerkhof te vergroten of anders de nieuwe begraafplaats zo goedkoop mogelijk uit te voeren. Dat laatste kon door het kerkhof niet met muren maar met grachten te omringen. De bouw van muren was immers de grootste kostenpost. Er kwam geen reactie meer uit Brussel. Dat hoefde ook niet meer, want op 30 oktober 1784 antwoordde de Geheime Raad al op een eerder ingediend Franstalig verzoekschrift van het kerkbestuur. Dat er iets mis was met de communicatie tussen kerkbestuur en magistraat moge duidelijk zijn. Blijkbaar waren de kerkmeesters de uitsel- en verdragingsacties van de magistraat moe geworden. Zij hadden eenvoudigweg geconstateerd, dat nu het plan van het kerkhof bij de minderbroeders was afgewezen, het inmiddels wel erg kort dag werd om het nieuwe bij de Molenpoort op tijd gereed te krijgen. Zij zagen geen mogelijkheid meer om voor de winter de benodigde materialen aan te schaf-

fen. Het seizoen was reeds te vergevorderd om de muren op te trekken. Daarom vroegen ze de begrafenis tot de komende lente te laten voortgaan op de wijze zoals dat voor de dorpen gold. Dat zou betekenen dat er nabij de kerk begraven mocht worden. Door de ontstane verdragingen waren de kerkmeesters ook niet in staat geweest om zich op tijd tot de Religiekas in Brussel te wenden voor het aanvragen van een lening ter financiering van de nieuwe begraafplaats. Zij verzochten om alsnog gebruik te mogen maken van deze door het edict aangeboden faciliteit.³⁰ In het kort en bondig antwoord van de Geheime Raad op dit verzoek van het kerkbestuur werd de Weerter magistraat meegedeeld, dat uitstel tot de lente niet mogelijk was. Uitstel werd slechts verleend tot 1 december 1784. Daarna diende men aan de Molenpoort te begraven. De opmerking van de gardiaan dat er enige ontsteltenis over dit decreet bij de magistraat was ontstaan, valt goed te begrijpen. Deze wachtte immers nog op antwoord van het gouvernement om het oude kerkhof te mogen vergroten of om het nieuwe met grachten te mogen omringen. Dit verzoek werd eerst op 28 oktober 1784 in Brussel geregistreerd. Afgezien van het feit dat de voorstellen in strijd waren met het edict, was het wel erg laat om nog voor behandeling in aanmerking te komen. De hierboven genoemde brief van de Geheime Raad van 30 oktober was waarschijnlijk al geconcipeerd. Deze ordonnantie kwam op 6 november in Weert aan. De magistraat kreeg daarbij nog de opdracht voort te gaan met de inrichting van het kerkhof en om het in te laten wijden. Als de muren niet tijdig opgetrokken konden worden, dan mocht het kerkhof voorlopig door een gracht omringd worden. De magistraat diende alle belanghebbenden, met name het kerkbestuur, van de inhoud van het decreet op de hoogte te brengen.³¹ De inmiddels gegraven gracht bleek als gevolg van deze ordonnantie vergroot te moeten worden. Voor deze vergroting werd Jacob Tercken op 14 december 1784 uitbetaald. Op 30 november betaalden de kerkmeesters Jacob Tonissen negen gulden Weerts en negen stuiver voor het kerkhofkruis. Later werd er nog een afdakje boven gemaakt, waarvoor de dakdekker een jaar later - op 3 december 1785 - werd betaald.³²

Gebruiksregels en wijdingsproblemen

Op het einde van november 1784 maakte de magistraat aan de inwoners bekend, dat de Sint-Rumolduskapel tot lijkkamer of bidplaats was aangewezen. Alle inwoners dienden de overledenen, nadat deze gekist waren, daarheen te brengen om dan 's avonds of 's morgens vroeg te begraven. De begrafenisrechten

moesten volgens de vastgestelde tarieven aan de kerkmeesters afgedragen worden.³³ Dat laatste riep moeilijkheden op, want in 1785 zag de magistraat zich genoodzaakt een nieuwe resolutie af te kondigen. Niet iedereen scheen te betalen. Daarom werden alle inwoners, die hun doden wilden begraven, verplicht gesteld daarvan eerst aangifte te doen bij de kerkmeesters en dan tevens de rechten te voldoen. Eerst dan kon de overledene naar het kerkhof gebracht worden. Dit alles op straffe van onder dwang te betalen. Met nadruk werden ook de armen verplicht om hun doden aan te geven. Blijkbaar werd er gerommeld om onder de rechten uit te komen. Zij die de rechten nog moesten betalen, dienden dat per omgaande te doen, op straffe van betaling van kosten en schade.³⁴ Het kerkhof is in december in gebruik genomen. Want tussen kerstmis 1784 en nieuwjaar 1785 stapten de binnen- en de buitenburgemeester van Weert naar momboir J.B. Stuers van het Hof in Roermond om hun beklag te doen over het gedrag van pastoor Jos. Janssens. Deze weigerde de dode lichamen te zegenen, omdat het niet zijn taak zou zijn. Ondertussen stond een overledene al drie dagen in de bidkapel.³⁵ De uitslag van dit Roermondse beraad is niet bekend.

Wel is een conceptbrief van de magistraat van Weert bewaard gebleven, gericht aan de bisschop van Roermond, tevens priemaat van Gelderland. Hierin wordt het pro-

bleem min of meer uit de doeken gedaan. De magistraat was gedwongen een nieuw kerkhof op te richten. Dit kerkhof en de voor bidplaats bestemde Sint-Rumolduskapel lagen slechts op enkele passen afstand van de Molenpoort. De pastoor weigerde echter de overledenen te zegenen, hoewel de magistraat hem had voorgesteld voor deze nieuwe taak een halve schelling voor iedere zegening te zullen betalen. Deze taak stelde eigenlijk niets voor omdat het kerkhof vlakbij de stadspoort lag. Het was echter altijd gebruik geweest de doden te zegenen en daarom zag de magistraat niet graag dat er begrafenissen zonder inzegening en zonder priester plaatsvonden. Op grond van een aantal kerkelijke regels uit 1599 en de synode van Chartres van 1526 was inzegening verplicht en daarom had de magistraat kapelaan Keuten verzocht de inzegeningen op het nieuwe kerkhof te verrichten. Ook hij kreeg hiervoor een halve schelling per keer. Maar voor het geval de kapelaan wegens ziekte of om andere redenen verhinderd was, wilde de magistraat dat hij of de kapelaan geautoriseerd werden een andere priester aan te stellen.³⁶

De pastoor ontpopte zich in die tijd steeds meer tot een fervent tegenstander van allerlei maatregelen van de keizer. Hij weigerde het edict over het algemeen seminarie van Leuven af te kondigen, waarna hij tijdelijk door het Hof in Roermond als pastoor werd geschorst. Daarna was hij een enthousiast aan-

hanger van de Brabantse revolutie en bracht dat ook tot uitdrukking door de bouw van een nieuw - nog steeds bestaand - hoofdaltaar in de Sint-Martinuskerk, dat volgens het aangebrachte chronogram tot heil van het (onafhankelijke) Nederland is opgericht.

Het gedoogde kerkhof bij de minderbroeders

Na 1 december 1784 mochten er dus geen leken meer begraven worden op het kerkhof van de minderbroeders. Er was immers maar één parochieel kerkhof. Al snel werd hier de hand mee gelicht. Blijkbaar vond gardiaan Frans Vanhemeldonck het daarom nodig dit vast te leggen. Zo meldde hij, dat er op 7 april 1786 voor het eerst zonder enig probleem een lekenbroeder namens Anton Lemmens op het kerkhof naast de paterskerk ter aarde besteld was.¹⁷ Het jaar daarop werd op 2 juli de zoon van Godfried Vossen uit het gehucht Leuken als eerste op een nieuw kerkhofje bij de paters begraven; eveneens probleemloos. Waarschijnlijk om zich tegen mogelijke vervolging wegens overtreding van het edict in te dekken, beschreef de gardiaan uitvoerig waarom hij dit had toegelaten. Vader Vossen was bij hem gekomen met de mededeling dat hij zijn zoon bij de paters wilde begraven. Mocht de gardiaan dat niet toestaan, dat zou hij ervoor zorgen dat het kerkhof toch voor zijn zoon opengesteld werd. 'Zie hier wat een arrogantie bij de boeren', zo becommentarieerde de gardiaan het gedrag van de vader. 'En zo zeer drong de boer aan, dat hij, als wij zouden weigeren, eveneens ervoor wilde zorgen dat onze aalmoezen voor altijd geweigerd zouden worden'. Volgens de boer was het al tweehonderd jaar gebruik dat men bij de paters begroef. De gardiaan wierp daarop nuchter tegen dat het keizerlijk-koninklijk verbod voor hem duidelijk vaststond, maar een soortgelijke toestemming niet. Bovendien had hij de boer gevraagd of hij wel wist dat zowel degene die toestemming verleende als degene die begroef een boete riskeerde van duizend gulden. Op het dreigement van de boer dat aalmoezen in de toekomst geweigerd zouden worden, had hij hem aan het verstand gebracht dat hij dit zou melden aan zijn provinciaal, die dan ongetwijfeld het klooster uit Weert zou weghalen. Hierop krabbelde boer Vossen terug. Hij zei: 'Neen, verdomt de municken moeten blijven, wij willense niet quijt sijn'. Deze uitroep werd door de gardiaan zo belangrijk gevonden, dat hij die letterlijk en daarom in het Nederlands tussen de overige in het Latijn gestelde teksten in het conventregister heeft opgetekend. Voorts wilde men een handtekeningactie op touw zetten. Boer Vossen liep daartoe samen met Johan Pouwels, toentertijd burgemeester van de bui-

tenie van Weert, de omgeving van het klooster - de Biest - en de gehuchten Laar en Leuken af om handtekeningen op te halen. De ondertekenaars verplichtten zich om de paters schade-loos te stellen, ingeval deze een boete mochten oplopen of ander nadeel mochten ondervinden als gevolg van hun wens op het terrein van de minderbroeders begraven te willen worden.¹⁸ Uiteindelijk waren er op 1 juli 1786 op de Biest, Laar en Leuken in totaal 138 handtekeningen bijeengehaald.¹⁹ De begrafenis van zoon Vossen werd toen de volgende dag door de paters discreet toegestaan. Risico wilden zij blijkbaar zo weinig mogelijk lopen.

De ommuring, de kosten en de financiering

De kerkmeesters zetten vaart achter het optrekken van de muren en de pilasters. Voor het maken van een steenoven bij een leemkuil op het gehucht Hushoven en het bakken van de stenen werd al in januari 1785 een contract opgemaakt en afgesloten tussen de kerkmeesters en Sieur Gilman Paquet. De steenoven bevatte veertien of meer monden. Iedere mond zou tienduizend stenen produceren. De steenbakker kreeg 29 gulden Weerts per mond, te betalen in drie termijnen. Na Pasen zou het bakken beginnen. De inschatting was dat met Sint-Jan, oftewel 21 juni, de steenoven wel uitgebrand zou zijn. De kerkmeesters zouden op hun beurt zorgen voor twaalf karren zand per mond, een tafel en een bak, twee emmers, een kuipje om de 'strikken' in te soppen, drie steenvormen en alle dagen een 'strek', het nodige stro, schuiven, staken, gaarden en wissen. Voor het stoken van de ovens zouden zij twee karren turf en tien mutsaards leveren. Ten behoeve van de persoonlijke verzorging moest het kerkbestuur zorgen voor drie paar beddenlakens, drie beddendekens en twee trekken en ten slotte voor iedere mond een halve ton klein of licht bier.⁴⁰ Niet in dit contract opgenomen werd de levering van kolen voor de steenoven. Deze werden via de haven van Wessem aangeleverd. Dat was blijkbaar vanzelfsprekend. Op 5 augustus 1785 verklaarde de meester-steenbakker volledig voldaan te zijn.

Toen de stenen gebakken waren, werd het bouwen van de muren in juli 1785 aanbesteed. Volgens deze aanbesteding moesten de muren van boven gekapt zijn en zowel aan de binnen- als de buitenkant schoon afgevoegd en 'gespinst' worden. De harde steen diende aan de buitenkant te zitten. De fundamenten dienden op de aangewezen diepte door de aannemers gegraven te worden. Voor het gereedschap dienden de metselaars zelf te zorgen. Stenen, kalk en zand leverden de kerkmeesters. Die kalk kwam - zeker voor een deel - uit Smeermaas en werd ook weer via Wessem,

naar Weert getransporteerd. De eerste steen zou men - volgens contract - op 1 augustus leggen en de metselaars en kalkbouwers kregen dan een drinkpenning. Op overschrijding van de opleveringsdatum van 24 september 1785 stond een boete van tien gulden per dag. De aanbestedende partijen behielden zich het recht voor om te controleren of het kalkgebruik en het metselwerk op de juiste wijze geschiedde. Fouten zouden op kosten van de aannemers door anderen hersteld worden. De aannemers ontvingen voor iedere duizend gemetselde stenen 4½ gulden.⁴¹ Op 11 september waren de muren al klaar. Voor deze eerdere oplevering kregen zij een eerder mondeling afgesproken drinkgeld. Er werden in totaal 109.365 stenen verwerkt.

Om het kerkhof te financieren vroegen de kerkmeesters om een lening ten bedrage van drieduizend Brabantse wisselgulden bij het Comité van de Religiekas. De Weerter magistraat had zich achter deze aanvraag gesteld. De kerk van deze 'afgelegenheid' - zoals Weert werd aangeduid - beschikte namelijk over te weinig inkomsten. Eind februari 1785 ging de Geheime Raad akkoord met de lening en kreeg de Religiekas opdracht drieduizend gulden uit te lenen tegen drie procent rente en tegen een aantal andere voorwaarden. Zo diende het parochiebestuur alle goederen als onderpand

te stellen. Uit de begrafenisrechten moesten rente en andere kosten voor het kerkhof betaald worden. Het kerkbestuur was verplicht om uit overschotten een amortisatiefonds te vormen ter aflossing van de schuld. Een kopie van de jaarrekening moest - behalve bij de al eerder in dit artikel genoemde commissaris - ook bij het Religiefonds ingediend worden.⁴² De Weerter magistraat stemde vervolgens met het sluiten van dit contract in.⁴³ Daarop vertrokken de beide kerkmeesters Frans Kistemaekers en Mathijs Keulen, vergezeld door de Weerter president-schepen Andries van Aeken naar de momboir Stuers in Roermond, waar zij de obligatie tekenden voor drieduizend Brabantse wisselgulden onder de hierboven genoemde voorwaarden. De drie procent rente moest in de toekomst afgedragen worden aan de administrateur van de opgeheven kloosters in Roermond en wel vanaf de dag dat de overeenkomst door de Religiekas was goedgekeurd. De administrateur was toen J.B. van der Renne⁴⁴, tevens griffier van het Hof. Als onderpand werden met name de kerkcijzen ten bedrage van dertig gulden genoemd. De algemeen ontvanger van de Religiekas, baron De Feltz, ging akkoord en stelde drieduizend Brabantse wisselgulden ter beschikking en vanaf die dag - zijnde 22 maart 1785 - diende er rente betaald te worden over het bedrag van 3500 Brabantse courante gulden. Dat laatste lijkt vreemd, doch was normaal, omdat de wisselgulden slechts een rekenenheid is. De courante gulden daarentegen was de wettige, maar gedevalueerde munt. Zes wisselgulden stond in die tijd gelijk aan zeven courante gulden. Het geld werd door Laurens Hanx in Antwerpen opgehaald. Op 27 september 1785 maakte de Weerter scholtis en rentmeester Ferdinand Costerius een kwitantie op, dat hij het geld voor de kerkmeesters heeft omgewisseld voor 5800 gulden Weerts.⁴⁵

Een paar weken later op 18 november 1785 werd al duizend gulden Brabants courant aan de Religiekas terugbetaald. Nadien vonden er geen aflossingen meer plaats.⁴⁶ De eerste rentebetaling van 95 gulden vond plaats in Roermond en wel op 4 april 1786. Met het oog op de aflossing van duizend gulden behoefde niet meer de volle rente van 105 gulden betaald te worden. De volgende jaren werd de rente van 75 Brabantse courante gulden tot 22 maart 1793 betaald aan administrateur Van der Renne.⁴⁷ Op 2 december 1795, na de inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden bij de Franse Republiek, werd er beslag gelegd op de rente. Waarschijnlijk als gevolg van deze turbulente ontwikkelingen is er twee jaar geen rente meer betaald en op 22 maart 1796 zou dat al tot drie jaar opgelopen zijn.

Gedeelte kadastrale kaart, circa 1810. In het midden ligt de Sint-Martinuskerk, ten oosten daarvan de kloosterkapel, daartussen loopt de stadsbeek. Het oude kerkhof lag ten zuiden en ten oosten van de kerk (foto: Paul Gerrits)

Portret keizer Joseph II
(overgenomen uit: *Ach
Lieve Tijd Roermond*)

De opgemaakte eindrekening van de aanleg van het kerkhof dateert van 14 juli 1786. Deze gaf een positief beeld te zien, hoewel de gemaakte kosten de lening met 332 gulden overschreed. Door verkoop van overgebleven bouwmaterialen bleek er namelijk een klein overschot van 74½ gulden en een oord Weerter koers te zijn. Deze restanten bestonden uit hooi, bonenstaken, zand, ongeveer vierduizend bleke stenen en 52 vaten kalk. Daarnaast hadden de kerkmeesters bij de verkoop van de Brabantse guldens nog 96½ gulden aan opgeld verdiend.⁴⁸

Nasleep

De werking van het edict veranderde, toen keizer Joseph II gedurende de korte periode van de 'Brabantse revolutie' van zijn soevereiniteit in alle Nederlandse provincies (met uitzondering van Luxemburg) vervallen was verklaard. De confederale Republiek der Verenigde Nederlandse Staten (1789-1790) werd uitgeroepen. In de kleine onafhankelijke Gelderse Republiek werd door de soevereine Staten van Gelderland te Roermond een aantal edicten met betrekking tot godsdienstige zaken ingetrokken. Het begraven in de kerken bleef echter verboden. De heerlijkheden Weert, Nederweert en Wessem wilden echter niet

onder het soevereine gezag van deze Gelderse Staten - lees Roermond - vallen. Zij hadden nooit een vertegenwoordiging in die Staten gehad en riepen nu zelf de onafhankelijkheid uit in de hoop spoedig aansluiting bij de provincie Brabant te kunnen vinden.⁴⁹ Het verbod om in kerken of bedekte plaatsen te begraven leefde men toen in Weert niet meer na. Zo begroef men in 1790 niet alleen een minderbroeder in de gangen van het klooster, maar ook de Sint-Martinuskerk werd weer als begraafplaats in gebruik genomen. De Weerter chroniqueur Lambertus Goofers schreef: 'Men begraeft weder op den ouden kerkhof en weder in de kerk en men wilt geen wetten meer onderhouden van den keijser.'⁵⁰ Het Comité van Weert, dat aldaar het soevereine gezag vertegenwoordigde, bracht dit tot uitdrukking door het sluiten van een overeenkomst met grafmaker Jan Mathijs Hendrickx op 28 mei 1790. Het comité stelde daarin de tarieven voor de grafdelver vast. Voor het maken van een graf onder grote zerken zal hij al naar gelang de grootte drie stuiver en twee oord per voet (ongeveer 28,8 cm) beuren. Voor zerken kleiner dan achttien voet⁵¹ kreeg hij drie gulden en voor kleine zerken, bestemd voor kinderen die de eerste communie nog niet hadden gedaan 1½ gulden.⁵² Na de restauratie van het Oostenrijkse gezag verplichtte de momboir van het Roermondse Hof J.B. Stuers - in opdracht van de gouverneurs-generaal van de Nederlanden - op 13 april 1791 de kerkmeesters, zich voortaan stipt aan de regels van het edict van 1784 te houden. Overtreders dienden direct aangepakt te worden. De karakteristieke annotatie van deze in felle toon gestelde brief luidde: 'om wederom op het nieuwe kerkhof te begraven omdat men met het brabantse patriottisme daer van was uytgescheydt'.⁵³

Het edict van keizer Joseph II bleef daarna rechtsgeldig totdat de Franse Republiek de Oostenrijkse Nederlanden binnenviel en deze in 1795 als 'les départements réunis' annexeerde. Het kerkhof aan de Molenpoort is tot op heden in gebruik en inmiddels vele malen vergroot. Grafmonumenten uit de achttiende tot het midden van de negentiende eeuw zal men er vergeefs zoeken. De Sint-Rumolduskapel is in de jaren zestig van de twintigste eeuw als zijnde een vermeend verkeersobstakel aan sloop door de gemeente ontsnapt, is daarna gerestaureerd en thans een gedachteniskapel voor de gevallen uit de Tweede Wereldoorlog en de daarop volgende oorlog in het voormalige Nederlands-Indië.

Noten

- 1 Gustav Otruba, 'Verwaltung, Finanzen, Manufakturen, Gewerbe, Handel und Verkehr, technisch-gewerbliche Bildung und Bevölkerungsentwicklung', in: H. Möcker (red.), *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus* (Wenen 1983) 147.
- 2 *Verzeichnis der österreichischen Friedhöfe* (Wenen 1982) 66/67.
- 3 C. van de Graft, *Dodenbezorging en Cultuur, De dodenbezorging bij de volken van Europa inzonderheid in Nederland* (deel II) (Amsterdam 1947) 70-72.
- 4 *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung* (Band VI) (Wenen 1785) 785 e.v.
- 5 Website van het 'Wiener Bestattung-Museum', www.wiennet.at/tu/bestattung/museum/seite06.asp (mei 2001).
- 6 *Verzeichnis* 66/67.
- 7 C. Bruneel e.a., *Le dénombrement général de la population des Pays-Bas autrichiens en 1784* (Brussel 1996) 197.
- 8 Gemeentearchief Weert (= GAW), Archief parochie Sint-Martinus, inv.nr. 1376.
- 9 Het Comité voor de Religieus werd in 1782 door Joseph II opgericht en in 1787 ontbonden. Het beheerde de gelden afkomstig uit de opgeheven kloosters. Deze gelden zouden gebruikt worden voor zuiver godsdienstige doeleinden.
- 10 Paul Verhaegen (red.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens* (derde serie 1700-1794, deel 12) (Brussel 1910) 368.
- 11 GAW, Archief parochie Sint Lambertus, inv.nr. 224, resolutie 6.10.1785.
- 12 Vriendelijke mededeling Alphons Bruckers.
- 13 Gemeentearchief Nederweert, oud-archief, inv.nr. XVIII, gemeenterekening 1784/1785, passim.
- 14 Verhaegen (red.), *Recueil* 359.
- 15 Guus Rüsing (red.), *Grote monumenten in Roermond. Het Oude Kerkhof* (Roermond [1995]).
- 16 Algemeen Rijksarchief Brussel (= ARAB), Archief Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823.
- 17 Er gaan 20 stuivers in 1 Weertse gulden. In een stuiver gaan vier oorden. De waarde van 1 Brabantse wisselgulden is 1 gulden, 13 stuiver en 1 oord Weerts of 1 gulden Weerts is 12 stuiver Brabants wissel.
- 18 Thans is het klooster een verzorgingstehuis. Het kerkkoor is in gebruik als kapel. De kerk is tentoonstellings- en vergaderruimte.
- 19 Utrechts Archief, Bestuursarchief Provinciaalarchief Franciscanen, inv.nr. 4103, memoriaalboek 'Registrum Archivi Conventus Werthensis', f. 120. Verslag van gardiaan Gerard Gabriels. In 'De Maasgouw' van 1954, blz. 90 - 94 is deze reactie van de minderbroeders door de franciscan Daniel van Wely beschreven. Zijn artikel 'Kerkhofkwesties te Weert in de jaren 1784-1787' beperkt zich echter tot het memoriaalboek.
- 20 Alexander Costerius trad in 1781 succesvol op als advocaat voor het Hof in Roermond om in het gehucht Swartbroek een rector aangesteld te krijgen op kosten van de geestelijke tiendheffer het Sint Servaaskapittel te Maastricht.
- 21 Vertaling uit het Latijn door drs Guus Janssen.
- 22 ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823: Informatie magistraat stad en heerlijkheid voor Zijne Majesteit.
- 23 GAW, Oud-archief Weert (= OAW), inv.nr. 3938.
- 24 GAW, OAW, inv.nr. 3938.
- 25 ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823.
- 26 GAW, archief parochie Sint Martinus, inv.nr. 1376.
- 27 Gemeentearchief Roermond, Oud-archief Roermond, inv.nr. 55, f. 151-153.
- 28 GAW, OAW, inv.nr. 4 en ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823.
- 29 ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823, verzoekschrift van 28.10.1784.
- 30 ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823.
- 31 GAW, archief Parochie Sint-Martinus, inv.nr. 1376 en ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823.
- 32 GAW, OAW, inv.nr. 2920.
- 33 GAW, OAW, inv.nr. 4: Magistraatsresoluties, 26 november 1784.
- 34 GAW, OAW, inv.nr. 4: Magistraatsresoluties, 9 april 1785.
- 35 GAW, OAW, inv.nr. 4: Magistraatsresoluties, 29 december 1784.
- 36 GAW, OAW, inv.nr. 2984.
- 37 Utrechts Archief, Bestuursarchief Provinciaalarchief Franciscanen, inv.nr. 4103, f. 124.
- 38 Utrechts Archief, Bestuursarchief Provinciaalarchief Franciscanen, inv.nr. 4103, f. 128.
- 39 Utrechts Archief, Bestuursarchief Provinciaalarchief Franciscanen, inv.nr. 4088: Cartularium 'Monumenta Weerthensia', band 3, 1771-1886. Drie handtekeninglijsten d.d. 1 juli 1787. Een handtekening is van de Weertse chroniqueur Lambertus Goovers.
- 40 GAW, Archief parochie Sint-Martinus inv.nr. 1376. Conditie van het steen backen tot den nuwen kerckhof.
- 41 GAW, Archief parochie Sint-Martinus inv.nr. 1376. Aanbesteding per mond of per duizend van het metselen van de muur. Akkoord van het metselen rondstom dem neuen kerckhof 1785.
- 42 ARAB, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, inv.nr. 823.
- 43 GAW, OAW, inv.nr. 4: Magistraatsresoluties, 16 maart 1785.
- 44 Van der Renne kreeg in 1788 de titel van ridder. Hij werd tijdens de Brabantse revolutie tezamen met kanselier Luytgens en momboir Stuers in opdracht van generaal Van der Mersch door de Weertenaren gevangengenomen.
- 45 GAW, Archief parochie Sint-Martinus, inv.nr. 1376.
- 46 GAW, OAW, inv.nr. 3938.
- 47 GAW, Archief parochie Sint-Martinus, inv.nr. 1376.
- 48 GAW, OAW, inv.nr. 2920.
- 49 E. Haanen, 'Weert, Nederweert en Wessem onafhankelijk! De Brabantse revolutie 1789-1790', in: *Jaarboek voor Weert* 14 (2000) 63-102.
- 50 Lambertus Goovers, Een kort verhaal of beschrijvingen ten tijden van keyser Joseph den tweede en van de brabantse patriotten en van de franse patriotten (Weert 10 april 1790). Manuscript in GAW, NGA, inv.nr. A-8.
- 51 Een zerk van 18 voet zal dan 2½ voet breed en 6½ voet lang zijn ofwel 90 cm breed en 180 cm lang. Een redelijk gave zerk - de meeste zijn verzaagd - in de Sint-Martinuskerk meet ongeveer 74 cm x 183 cm of 2,57 voet x 6,36 voet of 16 1/3 voet.
- 52 GAW, Archief parochie Sint-Martinus, inv.nr. 1376.
- 53 GAW, Archief parochie Sint-Martinus, inv.nr. 1376.